

УДК 340.12

Яремчук В.Д., к.і.н., доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права ЛьвівДУВС

Українська традиція філософсько-правової думки в національній освіті

Аналізуються характерні складові української традиції філософсько-правової думки в національній освіті. Зроблено огляд сучасних наукових підходів до філософії освіти; розглянуті світоглядні основи правової традиції української освіти. Висвітлюються особливості становлення та закріплення філософсько-правових новацій українських мислителів в розумінні змісту національної освіти та діяльність провідних освітянських установ в Україні періоду нового часу.

Ключові слова: правова традиція, філософсько-правова думка, філософія освіти, «філософія серця», національна освіта.

Анализируются характерные составные украинской традиции философско-правовой мысли в национальном образовании. Сделан обзор современных научных подходов к философии образования, рассмотрены мировоззренческие основы правовой традиции украинского образования. Освещаются особенности становления и закрепления философско-правовых новаций украинских мыслителей в понимании содержания национального образования и деятельность ведущих образовательных учреждений в Украине периода нового времени.

Ключевые слова: правовая традиция, философско-правовая мысль, философия образования, «философия сердца», национальное образование.

The characteristic components of the Ukrainian tradition of philosophical and legal opinions in national education are analyzed. The review of current scientific approaches to the philosophy of education is carried out; the ideological bases of the legal traditions of the Ukrainian education system are considered. Specific features of the formation and consolidation of philosophical and legal innovations of Ukrainian thinkers in understanding the content of national education and the activity of the leading educational establishments in Ukraine of new time period are elucidated.

Key words: legal tradition, philosophical and legal opinion, philosophy of education, "philosophy of heart", national education.

Постановка проблеми. До проблеми формування української традиції філософсько-правової думки в національній освіті зверталися й звертаються науковці різних галузей (філософії, права, історії, психології, соціології, культурології, лінгвістики й ін.). Більшість сучасних досліджень у галузі філософії права, філософії освіти є взаємоперетином філософії, права та освіти — як людських практик, соціально-культурних інституцій, певного правового феномену. У сучасних умовах в Україні нагально постає потреба розвитку української традиції філософсько-правової думки в національній освіті, яка базувалася на таких підвалинах, що визнавалися свого часу кращими у світі, а без оволодіння правовими підходами до розуміння процесів становлення національної освіти, філософії цього процесу не можна говорити про відповідний поступ.

Стан дослідження проблеми. Проблеми української традиції філософсько-правової думки досліджувало чимало вчених, представників різних наук, переважно філософії, права, історії, культурології, лінгвістики, педагогіки, психології, соціології, релігієзнавства, зокрема, В. Андрущенко, О. Базалук, А. Бичко, Г. Васянович, Д. Вовк, В. Горський, А. Запісоцький, М. Кашуба, С. Клепко, А. Колодний, П. Кононенко, В. Кремінь, М. Култаєва, В. Лутай, М. Михайлов, І. Огієнко, В. Пазенок, І. Передборська, Н. Піщуліна, І. Радіонова, Н. Семенченко, Н. Сухова, С. Черепанова, Д. Чижевський,

В. Шевченко. Разом з тим, питання розкриття складових національної освіти через призму філософсько-правових підходів залишається актуальним. З огляду на вищезазначене метою статті є спроба визначення основних складових, огляд сучасних наукових підходів до філософії освіти та розгляду світоглядних основ правової традиції української освіти.

Виклад основних положень. У філософському розумінні поняття «традиція» (від лат. *traditio* – передача) – це досвід, звичаї, погляди, смаки, норми поведінки і т. ін., що склалися історично і передаються з покоління в покоління; звичайна, прийнята норма, манера поведінки, усталені погляди, переконання когось; узвичаєння, узвичаєність, неписаний закон. Традиція – це елементи культури, що передаються від покоління до покоління і зберігаються протягом тривалого часу. Традиції тією чи іншою мірою і в тих чи інших формах присутні в будь-якому суспільстві і практично в усіх сферах культури. Традицію можуть утілювати певні суспільні інституції, норми поведінки, цінності, ідеї, звичаї, обряди і т. д.

Правова традиція як така, на думку Д. Вовка становить наукову абстракцію, змістовна характеристика якої (риси, джерела, форми прояву, сфера дії), як правило, можлива лише стосовно конкретної традиції у праві. Будуючи власне бачення правової традиції, він пов'язує цю категорію з історичністю як ознакою правової системи. Правові традиції є конкретними проявами історичності у праві, які зумовлюють особливості існування якогось правового явища чи правової системи у цілому. Вивчення правових традицій дає можливість побачити, чому в суспільстві або групі суспільств, об'єднаних у цивілізацію, сформувалися саме такий образ права, таке суспільне значення права, така правова система. Д. Вовк вказує також на смислову наближеність категорій «правова традиція» і «правова культура», які обидві можуть використовуватися для позначення певного рівня розвитку правової системи. Утім, якщо культура відображає сам цей стан, то традиція дає уявлення про шляхи і джерела формування такого стану [1, с. 300–309].

Поняття «освіта» змінювалось відповідно до суспільних пріоритетів: у ранній античний період розуміли моральність як функцію від розумності людей та знання, у часи просвітництва та інших періодів посиленого економічного зростання поняття «освіта» розглядалось як нагромадження певних знань та умінь, важливих для майбутньої професійної діяльності та перетворення Всесвіту безвідносно до особистості людини.

З часів Гете та розвитку течії неогуманізму поступово відбувався процес розуміння освіти у сфері поза соціального буття, наближення цього поняття до філософської категорії. Освіта як невід'ємна складова культури є основою знань та переконань – базових елементів культури, в яких зосереджується те, до чого люди прагнуть, чим керуються у повсякденному житті, що втілюють у зразках, нормах та звичаях, об'єктивно відображають природну та соціальну суть реальності. Тому не дивно, що у всі часи ставлення до освіти було завжди багатограним та багатомірним, бо вона є важливим елементом процесу життєдіяльності суспільства, передумовою його нормального стабільного розвитку.

В останні десятиліття ми стали свідками становлення нового наукового напрямку – філософії освіти, який став розвивати різноманітні підходи до філософського розуміння суті і змісту освіти. Тут є чимало напрацювань, перш за все, представників педагогічної науки. Так, Б. Гершунський розглядає філософію освіти як систему міждисциплінарних зв'язків про ціннісноцільові, змістовно-процесуальні компоненти навчання, виховання та розвитку людини на різних етапах його життєвого шляху.

Саме через філософію освіти вчений показує можливості технологізації та практичної орієнтації філософсько-освітніх доктрин для вирішення актуальних і прогностичних проблем політики та стратегії розвитку освіти, розробки теоретичних освітніх концепцій та їх ефективної реалізації у щоденній педагогічній практиці [2].

Засобом інтеграції різних векторів розвитку суспільства (науки, політики щодо науки й управління знаннями в сучасному його інтегруючому баченні мікро- і макроперспектив процесів творення, виробництва, трансферу, трансформації та використання знання) постає, як стверджує С. Клепко, філософія освіти XXI століття [3].

Філософія освіти розглядається і як управлінський компонент. У навчальних закладах управління пізнавальними процесами є управлінням інтелектом як формою капіталу (подібного до матеріального або фінансового). Управління знаннями в суспільстві здійснюється через використання інформаційних мереж і технологій, формування нових ролей і відношень між дослідниками та практиками, створення нових форм професійного розвитку й освіти, об'єднання інтелектуального й соціального знання, проектування відповідного освітнього простору [4].

О. Базалук та Н. Юхименко бачать філософію освіти як дослідницьку царину на шляху показу суперечливих філософських напрямів в її проблемному полі. За філософською рефлексією в освіті вони визначають онтологічні, антропологічні, епістемологічні, аксіологічні, естетичні аспекти; до філософії освіти включають також гендерну освіту та освітній менеджмент. О. Базалук має глибоке переконання, що «формування планетарно-космічного типу особистості неможливе доти, доки в основу світосприймання не буде закладено систему поглядів, що гарантує людині не підпорядковану роль у повсякденному існуванні (на кшталт: усе в руках Божих), а свободу вибору і самостійність у визначенні власної долі. Тільки коли людина знатиме, що повноцінність її власного життя визначається не надприродними силами, а нею самою, її повсякденною працею в ім'я досягнення глобальної мети, тільки в цьому випадку можливо об'єднати цивілізацію і спрямувати загальні зусилля на освоєння довколишнього космосу» [5, с. 71].

С. Черепанова зазначає, що освіта (як і наука), в будь-якому суспільстві виконує когнітивні (пізнавально-практичні) і соціальні функції. Проте, якщо когнітивні функції – універсальні, то соціальні – досить варіативні й залежать від особливості суспільства [6, с. 34–52]. Філософія освіти, на її переконання, – це світоглядно-гуманітарний вимір, що включає в себе цілу систему людина – наука – культура – мистецтво – стиль мислення [7].

Не можна не згадати природного потягу до знань українства, який знаходив закріплення протягом XVI–XVIII ст., коли «додержуючись своєї історичної традиції, – зазначав Д. Антонович, – українське населення Лівобережжя з власної ініціативи й за власні кошти утримувало в себе школи для навчання дітей» [8, с. 62]. Зрозуміти підтримку всім населенням України, включаючи хутори та слобідки, потягу до освіти можливо лише враховуючи високий престиж та авторитет, який мали знання. А «у 15–16 століттях, – відзначала В. Нічик, – чимало українських юнаків для набуття освіти та ознайомлення з інтелектуальним і культурним життям Європи їхали саме до Італії. Вони потрапляли до неї, мандруючи через Польщу, Чехію, Австрію, Швейцарію. Італія приваблювала їх гуманістичними студіями, великими бібліотеками, славнозвісними університетами та академіями в Римі, Болоньї, Падуї, Генуї, Флоренції, Венеції... Після закінчення закордонних університетів майже всі українські юнаки поверталися на

батьківщину, але були серед них і такі, які залишалися там, де вони здобули освіту, ставали професорами, деканами, ректорами, вченими-дослідниками і брали участь у загальноєвропейському процесі розвитку науки, мистецтва, культури. Це засвідчує діяльність Павла Русина, Станіслава Оріховського-Роксолана, Юрія з Дрогобича та багатьох інших учених і письменників» [9, 30–31]. Ті, що поверталися в Україну, поширювали тут ідеї італійського гуманізму. Цим пояснюється знання світової культури, а також заглиблення в свою власну, відтворену письменниками-полемістами.

Свого часу Г. Сковорода повсякчас наголошував на великому значенні поняття «освіта» в житті кожної людини. У 4-й главі «Вступних дверей до християнської добронравності», трактаті «Вдячний Еродій» філософ проголосив освіту – прагненням до премудрості, припаданням до джерела мудрощів, мистецтва всезагального розуму – основою життєдіяльності, оскільки, безсумнівно, благословенна людина, яка розумом навчається святині – «нема нічого кращого доброго виховання – ні чин, не багатство, ні милість вельмож...» тощо [10, с. 106].

Українські гуманісти усвідомлювали свою національну належність і дбали про рідну культуру незалежно від місця своєї просвітницької діяльності. Наукове культурне життя в Україні XVI ст. зосереджувалося на західних землях, де політичне становище було набагато стабільнішим, ніж на решті території. Українські мислителі-полемісти вже у той час звертаються до проблем, які в світі хвилюватимуть представників пізнього Відродження та реформаторів. Вони заглибилися у «внутрішню людину», мікросвіт. Д. Чижевський щодо цього дав яскраву характеристику головних рис українського світогляду їх духовних нащадків – українських мислителів XVII–XIX століть, виділив їх як: емоціоналізм, духовне усамітнення та релігійне забарвлення. «Емоціоналізм виявляється у високій оцінці життя, почуття. Почуття, емоція оцінюється не лише як цінний елемент етики та релігії, але навіть як шлях пізнання (Гоголь, Юркевич). «Філософія серця» (Юркевич) характерна для української думки, але ця філософія має не лише той сенс, що високо оцінюється почуття: «філософи серця» вважають, що в душевній житті людини глибше, аніж свідомі, самій людині ясні душевні переживання, лежить їх основа, а саме серце – та найглибше захована в людині «безодня», яка породжує та зумовлює собою, так би мовити, «поверхню» нашої душі (Сковорода, Величківський, Гамалія, Гоголь, Куліш, Юркевич). З цією думкою зв'язане твердження, що людина є «малий світ», «мікрокосмос» (Ставровецький, Сковорода, Гамалія, Гоголь). Безумовно характерна риса душевної вдачі видатних українців, що знайшла вираз і в їхній етиці: це (в певних умовах) – нахил до *духовного усамітнення*, що Гоголь зве «духовний монастир» (Сковорода, Гоголь, Максимович, Куліш). Це духовне усамітнення веде українців до визнання великої цінності за окремою особою, визнання для кожної людини права на власний, індивідуальний етичний шлях, – те, що ми могли б назвати «аморалістичною етикою» (Сковорода, Гоголь)... *Релігійне забарвлення* яскраво виступає в історії української думки» (курсив наш – В. Я.) [11].

А. Бичко, досліджуючи національні аспекти філософської освіти в Україні [12, с. 210–228], підкреслювала, що М. Максимович виділяє сам пласт того матеріалу, в якому «закодована» душа народу. М. Костомаров продовжує наукові пошуки, що і дало йому можливість вперше сформулювати особливості української ментальності у відомій праці «Две русские народности» – «Духовний склад, ступінь почуття, його прийоми чи склад розуму, спрямування волі, погляд на життя духовне та суспільне, все, що створює вдачу та характер народу, – ці заповітні, внутрішні причини, його особливості, котрі створюють

дихання життя та цілісність його тіла. Все, що входить до кола цього духовного народного складу, не висловлюється поодиноці, окремо одне від одного, але разом, неподільно, взаємно підтримуючи одне одного, взаємно доповнюючи себе, і тому все разом становить єдиний стрункий образ духовності» [13, с. 15–16].

М. Костомаров виділив масив ментальності, певною мірою накресливши і її ядро – особистісне начало, вказав на риси, властиві для української ментальності: потяг до знань, нетерпимість рабства та несправедливості, індивідуалізм та поліфонізм.

Таким чином основою формування світоглядних спрямувань української молоді стала споконвічна ментальна установка духовності нашого народу; антеїзм – любов і вболівання за долю своєї батьківщини; кордоцентризм – висока моральна вимогливість, в першу чергу до себе, як громадянина своєї держави; поліфонізм – глибока повага та зацікавленість у пізнанні духовно-культурних надбань різних народів та націй [12, с. 226].

С. Рабінович слушно наголошує, що «сприйняття українською політико-правовою й етико-правовою думкою як самих понять природного права і природного закону, так і деяких інших основоположних категорій юснатуралізму... виступає результатом взаємодії східної традиції європейського права із західною». Дослідник справедливо робить висновок, що «ціннісно-світоглядними чинниками, які вплинули на розвиток вітчизняної правової думки, стали апофатичний характер східнохристиянського богослов'я та специфічний кордоцентризм української філософії» [14, с. 233, 235].

За умов нехтування освітянськими прагненнями українства з боку Польщі та Московської держави, далеко не сприятливих умов поступу української освіти, саме українські мислителі змогли не лише глибше оволодівати досягненнями західно-європейської науки та філософії, але й осмислювати сутність своєї власної національної культури. Це був складний шлях утвердження і права на освіту, який вдалося пройти завдяки функціонуванню братських шкіл, Острозького освітньо-культурного центру, ученого гуртка друкарні Києво-Печерської лаври, Києво-Могилянської академії. Більше того, коли з XVII ст. церква (українське православ'я) втрачає свою самостійність, національну самовизначеність, саме на долю діячів Києво-Могилянської академії випадає завдання розробки ідей, пов'язаних з національними особливостями українського народу, поширенням комунікативної світоглядності, досягнень в освіті тощо. Щоправда, за зразком Київської академії у XVIII ст. при монастирях було відкрито ще чотири учбові заклади, представниками духовенства, які існували до 1786 р. (доки Катерина II не відібрала землі у монастирів). Це Чернігівська школа (пізніше колегіум), Харківський колегіум (пізніше семінарія), Переяславський колегіум (пізніше перенесений до Полтави), Слов'янська семінарія (пізніше перейменована в Катеринославську).

Києво-Могилянська академія була заснована на базі Київської братської школи. У 1615 р. ця школа отримала приміщення від шляхтянки Галшки Гулевичівни. Деякі вчителі Львівської та Луцької братських шкіл переїхали викладати до Києва. Школа мала підтримку Війська Запорозького і зокрема гетьмана П. Сагайдачного [15].

У вересні 1632 р. Київська братська школа об'єдналася з Лаврською школою. У результаті було створено Києво-Братську колегію. Київський митрополит Петро Могила побудував в ній систему освіти за зразком єзуїтських навчальних закладів. Велика увага в колегії приділялася вивченню мов, зокрема польської та латини. Станових обмежень для отримання освіти не було. Згодом колегія іменувалася Києво-Могилянською на честь свого благодійника та опікуна.

Згідно з Гадяцьким трактатом 1658 р. між Річчю Посполитою і Гетьманщиною

колегії надавався статус академії і вона отримувала рівні права з Ягеллонським університетом. Після входження українських земель до складу Московського царства статус академії був підтверджений у грамотах російських царів Івана V (1694 р.) та Петра I (1701 р.) [16].

«Києво-Могилянська академія справила значний вплив на ментальність і світобачення українського народу, — наголошувала В. Нічик. — Вона ознаменувала суттєві зміни й у способі філософствування. Раніше філософія в Україні не вирізнялася в окрему форму суспільної свідомості, а, розвиваючись у надрах релігії, літератури, мистецтва, пов'язувалася зі смислоттєвими проблемами, розумілась як мудрість і життя в істині. На відміну від Заходу, де філософія орієнтувалася на раціональність, в Україні, як і в інших країнах греко-слов'янського спрямування, вона була вплетена в систему культури, в якій переважало спіритуалістично-містичне начало. Але в часи Могили розвиток виробництва й суспільного життя вимагали більшої акцентуації на розумі, логіці, природознавстві. Це переакцентування, що призвело до докорінної зміни в розумінні філософії, її предмету, структури, й було здійснене в Києво-Могилянській академії. Тут філософія вперше почала викладатися з року в рік як окрема система теоретичних знань, що включала в себе раціональну, натуральну й моральну філософію. В систему викладання були введені курси логіки й натурфілософії, розробка проблематики яких не посідала суттєвого місця в попередній традиції. Ці зміни здійснювалися за допомогою синтезу науки й культури заходу і сходу Європи на основі їх переосмислення і засвоєння відповідно до потреб власної духовності. Завдяки цьому через Києво-Могилянську академію українському народові стали доступними філософські, наукові, культурні здобутки людства, починаючи від мислителів і вчених античності й до сучасних Могили філософів, істориків, письменників Польщі, Італії, Франції, Німеччини [17, с. 138].

Авторитет та якість освіти в академії також приводили сюди іноземних студентів: росіян і білорусів, волохів, молдаван, сербів, боснійців, чорногорців, болгар, греків та італійців. Вихованці академії часто продовжували освіту в університетах Європи, оскільки, згідно з європейською традицією, викладання провадилось латиною [18, с. 12-28]. Незважаючи на намагання випускників перетворити академію на сучасний університет, за розпорядженням уряду, указом Синоду від 14 серпня 1817 р. Академію було закрито. Натомість у 1819 р. в приміщеннях Києво-Могилянської академії була створена Київська духовна академія. Ще з 1751 р. в академії почали викладати російську мову та поезію, а в 1784 р. було заборонено читати лекції українською мовою [19, с. 74, 76]. З кінця XVIII ст. усе навчання в Україні проводиться лише російською мовою...

Висновки. Українська традиція філософсько-правової думки в національній освіті є синтезом правової традиції в освіті, правової культури у закріпленні національної освіти в Україні. Ми певні того, що будь-яка національна освіта відображає потреби нації у культурному розвитку, є ознакою нації, яка розвивається на власному державному ґрунті. Так сталося, що протягом століть в умовах національно-визвольних змагань, спостерігалось формування української освіти, її національних ознак, хоча і не було національної держави. Однак національна освіта у своєму розвитку стала справжнім правовим феноменом, який, не дивлячись ні на що, не втратив українськості та був і залишається одним з вагомих чинників у будівництві незалежної держави Україна у XXI ст., продовжувачем української традиції філософсько-правової думки в національній освіті. Історичний досвід свідчить, що вивчення і врахування правових традицій важливе для розуміння і спрямування процесів правової акультурації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вовк Д. Про зміст категорії «правова традиція» та її значення у порівняльно-правових дослідженнях / Д. Вовк // Порівняльне правознавство. — 2013. — № 1–2. — С. 300–309.
2. Гершунский Б.С. Философия образования: Учебное пособие для студентов высших и средних педагогических учебных заведений / Б.С. Гершунский. — М.: Московский психолого-социальный институт, 1998. — 432 с.
3. Клепко С.Ф. Філософія освіти в європейському контексті: Монографія / С.Ф. Клепко. — Полтава: ПОІППО, 2006. — 328 с.
4. Філософія освіти: Навчальний посібник / За заг. ред. В. Андрущенка, І. Передборської. — К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. — 329 с.
5. Базалук О.О. Філософія освіти: Навчально-методичний посібник / О.О. Базалук, Н. Ф. Юхименко. — К.: Кондор, 2010. — 164 с.
6. Черепанова С.О. Людина культури у творчому синтезі філософії освіти та мистецтва: Перспективи ХХІ ст. / С.О. Черепанова // Гуманітарні науки. — 2001. — С. 34–52.
7. Черепанова С.О. Філософія освіти. Світоглядно-гуманітарний вимір: людина — наука — культура — мистецтво — стиль мислення: Монографія / С.О. Черепанова. — Львів: Світ, 2011. — 408 с.
8. Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / Упор. С. В. Ульяновська; Вст. ст. І. М. Дзюби; Перед. слово М. Антоновича; Додатки С. В. Ульяновської, В. І. Ульяновського. — К.: Либідь, 1993. — 592 с.
9. Нічик В. М. Києво-Могилянська академія і німецька культура / В. М. Нічик. — К.: Український Центр духовної культури, 2001. — 252 с.
10. Сковорода Г. С. Вдячний Еродій // Г. С. Сковорода. Твори у двох томах. — К.: Обереги, 1994. — Т.2. — С. 103–123 с.
11. Чижевський Дмитро. Українська філософія / Дмитро Чижевський / [Електронний ресурс] Режим доступу <http://litopys.org.ua/cultur/cult11.htm>
12. Бичко А. Національні аспекти філософської освіти в Україні / А. Бичко // Філософія освіти: Науковий часопис. — 2005. — № 1. — С. 210–228.
13. Костомаров Н. И. Две русские народности [Текст] / Н. И. Костомаров; Ред. А. П. Ковалева. — Харьков: Майдан, 1991. — 72 с.
14. Рабінович С.П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні: монографія / С.П. Рабінович. — Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. — 576 с.
15. G. Gajesky, The Kiev Mohyla Academy and the Hetmanate in Omeljan Pritsak and Ihor Sevcenko, eds. «The Kiev Mohyla Academy (Commemorating the 350th Anniversary of Its Founding, 1632–1982).» Harvard Ukrainian Studies. vol. VIII, no. 1/2. Cambridge, MA, 1985.
16. Декреты царей Ивана и Петра датированный 11 января 1694, декрет царя Петра датированный 26 сентября 1701. Памятники изданные Киевской временной комиссией, 2 : 488-97.
17. Климов В. Феномен Петра Могили (Біографія. Діяльність. Позиція) / В. Климов, А. Колодний, А. Жуковский та ін.; відп. ред. В. Климов. — К.: Дніпро, 1996. — 270 с.
18. Нічик В. М. Києво-Могилянська академія та українсько-німецькі культурні зв'язки / В. М. Нічик, З. І. Хижняк // Наукові записки. Історичні науки. — К.: Вид. дім «КМ Академія», 2000. — Т. 18. — С. 12-28.
19. Хижняк З. І. Історія Києво-Могилянської академії / З. І. Хижняк, В. К. Маньківський — К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. — 184 с.

